

Demokrati: individualism i gemenskap

Ingvar Johansson

Demokrati i modern mening innehåller oundvikligen i sig själv både ett moment av individualism och ett moment av gemenskap.¹ En klar insikt om momentens förening kan, tror jag, belysa både den politiska demokratins idéutveckling och vissa av dess dagsaktuella problem. Mina grundläggande påpekanden berör emellertid demokratins kärna, och de är därför i princip relevanta också för t.ex. föreningsdemokrati, arbetsplatsdemokrati och bolagsdemokrati. Den moderna demokratins väsen är: allmän och lika rösträtt i vissa beslut för en viss grupp av människor efter inom gruppen öppna och fria diskussioner. Här finns fem konstituentier:

1. allmän rösträtt;
2. lika rösträtt;
3. vissa beslut;
4. en viss grupp människor;
5. öppna och fria diskussioner.

Som en inledning vill jag ge några kommentarer till dessa demokratiingredienser. Inget hindrar att fler läggs till för att definiera t.ex. traditionell republikansk deltagardemokrati, nyare ”deliberativ demokrati” eller den svenska demokratiutredningens ”deltagardemokrati med deliberativa kvaliteter”.² Men sådana möjliga utvidgningar ska jag inte direkt beröra, även om de figurerar i bakgrunden i avsnitt fyra där jag gör några reflektioner över ens motivation att utnyttja sin rösträtt.

1. Allmänt om demokrati

Vad (5) ”öppna och fria diskussioner” egentligen är beror på vilka beslut och vilken grupp människor det är som berörs av demokratin ifråga. Ser man enbart till politisk demokrati möter man här Jürgen Habermas diskussioner om ”herraväldesfri kommunikation”. Enligt honom bär varje demokrati inom sig en implicit hänvisning till en motsvarande ideal kommunikationsgemenskap.³ Eftersom det jag kommer att säga om individualism och gemenskap är giltigt bara ett visst tröskelvärde för diskussionsfrihet passerats, kommer jag att lämna Habermas därefter.

Föreningsdemokrati, arbetsplatsdemokrati och bolagsdemokrati innehåller per definition en begränsning till (4) ”en viss grupp av människor”, men en sådan begränsning kommer alltid att finnas också i politisk demokrati. Inte ens i en eventuell framtida global statsbildning kommer alla människor att ha rösträtt. Mycket små barn och omyndigförklarade vuxna kommer med rätta alltid att undantas, även om åldersgränsen och kriterierna för omyndighetsförklaring kommer att diskuteras och ibland ändras.

Demokrati bär med sig ett sätt att fatta (3) ”vissa beslut” på. I mycket små grupper av människor kan man tänka sig direktdemokrati för alla beslut, men i större sammanslutningar måste besluten mest bli beslut om vilka beslutsfattarna för de konkreta besluten ska vara, dvs. vi får representativ demokrati. Modernt föreningsliv innehåller normalt en blandning av direkt och representativ demokrati. Den demokratiskt valda styrelsen får fatta de flesta men inte alla konkreta beslut.

Likt de flesta i vårt samhälle så anser jag att att vissa sammanslutningar inte bör ha (2) "lika rösträtt" utan istället ha en s.a.s. "odemokratisk demokrati". Vid val av aktiebolagsstyrelser gäller inte "en person en röst" utan "en aktie en röst", och också en uppdelning efter A- och B-aktier. Jag har inget att invända. Kanske skulle en del frivilliga föreningar må bra av att införa rösträtt efter A- och B-aktivitet. Men med politisk demokrati förhåller det sig annorlunda. Statligt medborgarskap är inte frivilligt, och medborgarrätt (= en person en röst) bör därför varken heta politisk aktivitet eller pengar. Man kan ju ha i minnet att riksdagens första kammare så sent som mellan 1909 och 1918 valdes utifrån en 40-gradig röstskala (dvs 1-40 röster per person) baserad på inkomst och förmögenhet.

Kravet på (1) "allmän rösträtt" är i föreningslivet oftast trivialt uppfyllt. Alla som är medlemmar i föreningen har rösträtt; ibland förekommer dock en distinktion mellan medlemmar som betalt respektive inte betalt medlemsavgiften. Det är enbart i relation till politisk demokrati för vuxna som kravet varit intressant. Det antika Grekland hade, som det numera ofta påpekas, demokrati enbart för de fria männen. Kvinnor, slavar och immigranter betraktades som delar av staten, men gavs ingen rösträtt. Men lite oftare bör också vissa historiska fakta om västvärldens demokrati påpekas.

Så sent som vid för-förra sekelskiftet hade inget land allmän rösträtt, och bara tre länder (Schweiz, Frankrike och Norge) hade allmän manlig rösträtt. När första världskriget bröt ut hade endast tre länder (Australien, Nya Zeeland och Norge) kommit så långt att de infört allmän rösträtt (i Sverige togs beslutet 1921), och vissa västländer behövde ytterligare ett världskrig och mer tid därtill för att ge kvinnorna rösträtt (Frankrike 1946, Belgien 1948 och Schweiz 1971). I USA's sydstater fick de färgade inte reellt allmän rösträtt förrän mot slutet av 1960-talet. Det krävdes en amerikansk medborgarrättsrörelse för att kraven på röstskatt, läs- och skrivkunnighetstest samt personlig förhandsregistrering skulle avskaffas. Den *allmänna* politiska rösträtten är t.o.m. i västvärlden ett mycket sent fenomen.

2. Individualism i gemenskap

Tänk på en familj eller en tät kamratgrupp som planerar en semesterresa. Förslag läggs fram och stöts och blöts. Vissa förslag faller bort och plötsligt står bara två alternativ mot varandra. Diskussionen fortsätter, men efter en stund tycks argumentens kraft tryta. Ingen ändrar längre åsikt. Till slut utbrister någon en aning förtvivlat: Då får vi väl rösta om det då! Den som säger så ser omröstningen som ett nödvändigt ont. I brist på gemenskap får man ta till omröstning. Detta betyder inte att omröstningen tar död på gemenskapen, utan bara att den för tillfället tunnast ut lite. Man röstar, beslutet accepteras, semestertrippen blir av och blir lyckad. Gemenskap kan graderas.

Tänk härnäst på en ort där några individualistiska outsiders plötsligt blir medvetna om varandras existens. De börjar umgås med varandra och upptäcker att de har en hel mängd gemensamma individualistiska attityder, tänkesätt och värderingar. En dag utbrister en av dem: Ska vi inte ändå ta och bilda en "individualisternas förening"? Den som säger så ser en viss konflikt mellan individualism och gemenskap. Men, sagt och gjort, en förening bildas. I stadgarna skrivs in dels att varje beslut måste, hur eniga man än först kan tyckas vara, tas genom omröstning, dels att ingen mot sin vilja behöver delta i någon utåtriktad aktion som beslutats om. Individualisterna har skapat sig en viss gemenskap. Individualism kan graderas.

Alltså: Både gemenskap och individualism kan graderas, och i en demokratisk grupp med demokratiskt fattade beslut är varken gemenskapen eller individualismen total. Även om demokratin kan rymma mycket varierande typer av sociala strukturer, så är den uppenbart oförenlig med vissa, t.ex. med strukturen i en grupp med rousseauansk allmänvilja och med strukturer som tillåter ett hobbesianskt allas krig mot alla.

Demokratins inneboende gemenskapsdimension visar sig i det att varje reellt existerande demokrati måste vara för (4) ”en viss grupp av människor” varav åtminstone några utnyttjar sin rösträtt. Denna grupp utgör genom sin avgränsning mot ”de andra” (de utanför gruppen eller, vid en eventuell global demokratisk statsbildning, de utanför mänskligheten) en viss om än i många fall ytterst tunn gemenskap. Som jag använder termen gemenskap behöver i tunn gemenskap ingen verklig solidaritet finnas.⁴

Demokratins inneboende individualism kommer till uttryck i det att man alltid måste rösta *som enskild person*. Individualismen understryks i politisk demokrati genom valbås och valkuvert. Man ska inte behöva offentliggöra hur man röstat.⁵ Och i föreningsdemokrati kan man ofta efter begäran få sluten omröstning. Demokratins individualism visar sig också på så sätt att en medborgares eller medlems rösträtt inte är avyttringsbar. Det är i en demokratisk grupp varken tillåtet att sälja sin röst eller att skänka den till någon annan. I bolagsdemokrati kan man visserligen indirekt både sälja och ge bort en del av sin röst genom att sälja eller ge bort aktier, men man tillåts inte ens där att s.a.s. sälja sin röst *som röst*.

Individualistiska strukturer gynnar ofta de starka, men demokratins individualism gynnar de psykologiskt svaga.⁶ Ofta är det psykiskt påfrestande att vara avvikare i en förening. Reserveranter brukar inte vara uppskattade. Många ordföranden i diverse demokratiska grupper försöker på olika sätt undvika omröstningar. Ibland tillfredsställer de härigenom bara hela gruppens behov av gemenskap, men många maktmänniskor är ytterst skickliga i att utnyttja andras gemenskapsbehov för att utan omröstning mot dessas egentliga vilja få igenom sina egna åsikter. Har man väl insett att gemenskap kan graderas är det lätt att se att gemenskap kan förekomma såväl som *gemenskap i hierarki* (värdekonservatismens ideal) som *gemenskap i jämlikhet* (socialismens ideal). Det förra har har realiserats i en mängd patriarkaliska familjer, det senare i en hel del mindre föreningar.

3. Den politiska demokratins idéutveckling och ”individualism i gemenskap”

Sverige fick politisk demokrati efter första världskriget tack vare några decenniers gemensamma ansträngningar från liberaler, socialdemokrater och den kvinnliga rösträttsrörelsen. Alliansen mellan liberaler och socialdemokrater grep inte tillbaka på någon politisk-filosofisk klassisk skrift som båda sidor omfattade. Och det är väl inte så konstigt. Men sett utifrån den betydelse vi idag tillmäter demokratin är det märkligt att de inte ens kunde åberopa sig på var sin filosofisk urkund i vilken demokrati i modern mening härleddes, dvs. härleddes ur en liberal respektive en socialistisk världsåskådning. Praktiken gick före ideologin. En demokratifilosofi där demokratin görs till överideologi i relation till de klassiska ideologierna får vi inte förrän efter andra världskriget; alltså efter det första krig som utkämpats i demokratins namn. Men då kommer å andra sidan många sådana böcker. I Skandinavien kommer klassikerna Alf Ross (danska) *Varför demokrati?* 1946 och Herbert Tingstens (svenska) *Demokratiens problem* 1945.

Mellan liberalism och socialdemokrati uppstod tidigt, för att tala med John Rawls, ”en överlappande konsensus mellan förnuftiga och övergripande doktriner”.⁷ Överlappande konsensus är mer än ett på en tillfällig kompromiss baserat *modus vivendi*, och jag tror att det snabbt blev så mellan dåtidens liberaler och socialdemokrater. Rawls själv säger att sådan överlappning är möjlig mellan icke-fundamentalistiska religioner, olika övergripande liberala moraliska doktriner (Kant, Mill, Bentham, Sidgwick) och övergripande pluralism.⁸ Märkligt nog nämner han aldrig övergripande socialism; han säger dock uttryckligen att han inte räknat upp alla övergripande doktriner mellan vilka överlappande konsensus är möjlig.

Hur såg då 1800-talets liberala och socialistiska teoretiker på demokratin? Förenklat uttryckt så hade de socialistiska teoretikerna svårt för demokratins individualism, och de liberala teoretikerna kunde inte hantera den demokratins gemenskap som uppstår genom att

rösträtt är både allmän och lika. Låt mig förklara. Först vill jag dock säga att liberalerna låg betydligt närmre en modern demokratifilosofi än socialisterna. Att modern demokrati med rätta kan kallas liberal demokrati ska jag inte bestrida.

Socialisterna ville ha samhälleligt ägande av produktionsmedlen, men också jämlikhet och gemenskap i allmänhet. Så ser den klassiska bilden av socialism ut. Gemenskapen ifråga tänkte man sig som oproblematiskt tät och självmanifesterande. Det var folkets eller arbetarklassens gemenskap *mot* överklassens gemenskap, men hur viljan inom själva folket/klassen borde växa fram kände man inte behov av att diskutera. Som många har påpekat så bar den tidiga arbetarrörelsen på ett oartikulerat rousseauanskt arv. Man ansåg att arbetarklassen och folket är bärare av en allmänvilja.

Begeppet om allmänviljan rymmer en intern motsägelse: Allmänviljan både kan och kan inte innehålla en oenighet. Allmänviljans dubbla budskap finns redan hos dess upphovsman Rousseau. Där det finns en allmänvilja finns det egentligen ingen oenighet, men om oenighet ändå uppstår så ska i allmänviljans och enighetens namn minoriteten tvingas till total underordning. Denna underordning ses som varande av ett helt annat slag än motsvarande underordning i modern demokrati. Det är i teorin inte fråga om att tvinga någon att i handling göra vad han egentligen inte vill göra, utan att tvinga honom att göra vad han själv som medborgare *egentligen* vill göra, dvs. vad han anses skulle ha valt som *fri* medborgare. Här följer två citat (med min kursivering).

En stat som styrs på detta sätt [av allmänviljan] behöver mycket få lagar, och allteftersom det blir nödvändigt att stifta nya *inser alla* att det är nödvändigt. Den förste som föreslår dem *uttrycker bara vad alla redan känt på sig*,⁹

Varje individ kan faktiskt i sin egenskap av människa ha en egen vilja som strider mot eller avviker från den allmänna vilja han har i egenskap av medborgare. ... För att samhällspakten inte ska vara en samling meningslösa paragrafer, innebär den outtalat det enda åtagande som kan ge styrka åt de övriga, nämligen att vem som än vägrar lyda den allmänna viljan kommer han att tvingas till det av hela kroppen, vilket enbart betyder att man kommer att *tvinga honom att vara fri*.¹⁰

Det var på grund av detta arv av till motsägelse överdrivet gemenskapstänkande som socialdemokraterna, under påverkan från den politiska situationen och liberalerna, började tala om en demokratisk socialism.¹¹

Bland liberalismens klassiker finns tre tänkare som på ett uppenbart sätt bidragit till den moderna demokratiideologins framväxt: Jeremy Bentham, James Mill och John Stuart Mill. Men ingen av dem gav ett förbehållslöst försvar för en demokrati som också inbegriper allmän och lika rösträtt. Låt mig ge ett långt men förhoppningsvis auktoritativt citat:

[John Stuart] Mill är på intet sätt någon doktrinär eller ens någon särskilt ivrig demokrat. Han rekommenderar allmän rösträtt, men inte därför att han i den ser en abstrakt naturlig rättighet, utan därför att han anser den vara det mest praktiska sättet för tryggheten av en god regering åt folket med bevarande av den individuella friheten. Lika litet som sin far och Bentham hyser han någon kärlek till massan eller en styrelse genom numerisk majoritet; men han kan inte se något annat sätt att undvika en hänsynslös styrelse. Bentham föredrog i förstone en stark monark, som kunde genomföra de reformer som de filosofiska radikalerna ansåg nödvändiga. Att han övergick till demokratin berodde i stor utsträckning på besvikelse över att Englands styrande oligarki vägrade stödja hans förslag. På samma sätt godtog James Mill demokratin endast med reservationer.¹²

De tre nämnda filosoferna utgick alla från utilitaristiska (om än lite olika) grundprinciper, vilket innebär att demokratifrågan för dem var underordnad frågan om vilka regler som skapar störst möjliga lycka åt störst möjliga antal. Ur utilitaristisk synpunkt kan i princip begränsad rösträtt vara bättre än allmän, och graderad rösträtt vara bättre än lika. I en av sina skrifter föreslog John Stuart Mill att om en utbildad arbetare hade en röst så borde en utbildad ha två, en förman kanske tre; en bonde, fabrikant eller handelsman tre eller fyra, medan lärda människor borde ha fem eller sex.¹³

Det var emellertid inte bara den utilitaristiska frånan i det äldre liberala idéarvet som skapade liberalismens teoretiska osäkerhet inför modern demokrati. Varje demokrati är demokrati för en viss grupp av människor, och liberalismens almäna individualism kan omöjligt av sig själv dra en gräns innanför vilken en demokratisk gemenskap bör finnas. Enligt mitt förmenande var det arbetarrörelsen, kvinnorrörelsen och den politiska situationen som fick liberalismen att ta avstånd från sin tidigare rent individualistiskt baserade demokratiska tveksamhet och slutgiltigt se modern demokrati som en naturlig beståndsdel av den liberala ideologin.

4. Röstdeltagande, individualism och gemenskap

Jag ska i det här avsnittet göra några påpekanden om vad som kan skapa motivation att verkligen utnyttja den demokratiska rösträtt man har; i nästa avsnitt (5), ska jag göra några reflektioner kring EU och demokratin. Avstamp för allt detta blir följande citat:

Varför besvärar man sig alls med att rösta egentligen? Varför ta sig till vallokalen, när ens egen röst för det mesta inte har någon som helst betydelse? Konkurrensen är ju nästan aldrig så knivskarp, att utgången påverkas av någon enstaka röst hit eller dit. ... Faktum är ju att min enskilda röst drunknar i alla andras så att den i praktiken inte gör någon skillnad. Varför då göra sig omaket att rösta? ...

Vilka är »vi« [som röstar]? Jo, sådana som inte bara ser sig som rationella och egennyttiga väljare. »Vi« betraktar oss också som ett *demos* eller *medborgarkollektiv*; vi ser oss som delaktiga i en demokratisk process.

Här ligger förklaringen till att så många som 4/5 av alla röstberättigade trots allt deltog i det senaste riksdagsvalet: de betraktar sig som medborgare i detta land. Å andra sidan ser sig en överväldigande majoritet av det svenska folket inte som medborgare i någon europeisk federation eller union; därför låg också deltagandet i det senaste EU-valet under 40 procent. Konstigare än så är det inte.¹⁴

Nej, på ett sätt är det inte ”konstigare än så”, men här finns ändå betydligt mer att säga. Och det har att göra med dialektiken mellan det som ”*demos*” har makt över och det individualistiska respektive gemenskapsrelaterade momentet i demokratin.

Varje demokratisk sammanslutning har som sådan *makt över* något, och varje person i sammanslutningen har en viss *makt i* sammanslutningen. Bortser man från informell makt så är naturligtvis den enskildes makt i en demokratisk enhet med nödvändighet mindre ju fler individer enheten rymmer. Det påpekas sällan, men jag skulle vilja säga att själva poängen med politisk demokrati är att ge varje individ ytterst lite politisk makt. Hur som helst, så är detta en oundviklig följd av en i demokratin inbyggd logik. Men det innebär också att varje stor demokratisk sammanslutning bär på ett inneboende motivationsproblem: Varför bry sig om att rösta när ändå ens makt är försvinnande liten? I Europas stora stater är varje person bara en av ca 55-85 miljoner, i Skandinavien en av 5-9 miljoner. Endast i ett fåtal länder utgör den enskildes röst mer än ”en miljondels enhet makt”. Inte mycket att hurra över ur egen synpunkt. Det enda man kan hurra över är att andra har lika lite makt.

En extrem individualist har - normalt sett¹⁵ - verkligen inget skäl att rösta. Motivationen att rösta kan uppstå på tre olika och ofta samverkande grunder. Alla tre har på något sätt med gemenskap att göra. Man kan vara motiverad att rösta därför att:

- man har internaliserat normen ”medborgare röstar”, dvs. man ser sig som del av medborgargemenskapen och därför *förpliktad* att rösta;
- man ser sig som solidarisk del av en sub-gemenskap för vilken det gäller att rösta för att *befrämja denna gemenskaps speciella intressen*, må intresset vara arbetarnas, företagarnas, kvinnornas, de miljömedvetnas, eller något annat;
- man upplever politiska aktiviteter som lustfyllda på samma sätt som många finner t.ex. utövande av musik och idrott lustfyllda; man röstar helt enkelt därför att det är *roligt*.

Den sist nämnda motivationsfaktorn kan kanske till skillnad från de andra två tyckas vara en rent individualistisk faktor, men noga besett är det inte så. Det är omöjligt att vara intresserad av politik utan att intressera sig för den gemenskap som samhället som helhet utgör.

Lågt röstdeltagande kan inom en given demokratisk gemenskap per definition inte avhjälpas genom att individer ges mera demokratisk makt; en individ ska ju bara ha en röst. Det kan bara lösas med hjälp av i något avseende ökat gemenskapstänkande. Tidigare demokratiminister Brita Leijon sade i en intervju för några år sedan om sin ministerpost: "Anledningen till att posten skapades är att det idag finns så många som inte känner sig delaktiga i samhället och det är bekymmersamt."¹⁶ Ur den här uppsatsens perspektiv är sådant allmänt tal om delaktighet en aning oklart. Extrema individualister kan mycket väl känna sig som fungerande individuella delar av samhället, och i den bemärkelsen delaktiga, utan att ha några rationella skäl att rösta. För att få sådana skäl måste de börja se sig som delar också av en gemenskap.

5. Demokratins "trade-off" mellan *makt över* och *makt i resp. gemenskapstäthet*

Europas utveckling till modern demokrati med total inklusivitet skedde innanför redan existerande gemenskaper, nationalstaterna. När kvinnor och arbetare ställde krav på att inkluderas i demokratin behövde de därför inte tematisera de demokratins gemenskapsaspekter som jag har satt ljuset på. Dessa fanns där ändå. I apeller av typen "vi kvinnor" och "vi arbetare" kräver allmän och lika rösträtt uppstår inte individualistproblemet. Argumentationen varför man bör ha rösträtt blir samtidigt ett skäl till att utnyttja den.

Idag står den västeuropeiska demokratin inför en helt annan typ av inklusivhetsproblem: Hur ska man ur demokratisk synpunkt se på sammanslagningar av redan existerande demokratier? Här finns flera frågor som enligt min mening skulle må bra av att i fortsättningen diskuteras i ljuset av "demokrati som individualism i gemenskap", t.ex. följande två:

- Är en verklig europeisk nationalstat mer eller mindre demokratisk än en europeisk federation?
- Är en verklig europeisk federation mer eller mindre demokratisk än ett EU med ungefär nuvarande struktur?

I svensk EU-debatt jämförs ofta reglerna i den existerande svenska "demokrati-byråkratin" med motsvarande i EU. Jag ska göra på annat sätt. För att få bättre teoretiskt grepp på de formulerade frågorna ska jag anta att alla sådana regler är demokratiskt likvärdiga i de nationer och övernationella sammanslagningar som jag närmast diskuterar. Rent principiellt är det ju inget som hindrar att i framtiden EU blir mer demokratiskt och Sverige mindre.

Låt oss tänka oss femton moderna likvärdigt demokratiska länder som beslutar sig för att bli en enda demokratisk nation. Anledningen är att alla tror att de härigenom kan få det bättre. De tror med andra ord att en sammanslagning skapar ökad makt över något (t.ex. penningpolitik, fungerande marknadsregleringar, utifrån kommande miljöproblem och kriminalitet) som kan bidra till ökad välfärd för regionen för den hittillsvarande egna nationen. Denna ökade makt *för* den nya gemenskapen innebär emellertid med nödvändighet mindre makt för varje individ eller grupp av individer *i* gemenskapen; ju fler individer i en demokratisk gemenskap desto mindre makt åt varje enskild individ. Kunde makt för en gemenskap och makt i en gemenskap kvantifieras och jämföras, så skulle man kunna räkna ut en demokratisk "trade off" för medborgarna i de olika berörda länderna. Sedan kunde man fråga sig om ur demokratisynpunkt en x-procentig ökning av "makt över" skulle kunna kompensera en y-procentig minskning av "makt i".

Den specificerade situationen innehåller emellertid ytterligare en typ av "trade off". Ökningen av "makt över" sker också (åtminstone på kort sikt) till priset av minskad gemenskapstäthet. Kunde också tätheten-tunnheten hos de givna nationella gemenskaperna kvantifieras, så kunde man fråga sig om en x-procentig ökning av "makt över" skulle kunna kompensera en y-procentig minskning av gemenskapstätheten. På detta sätt kan man faktiskt tänka sig att väga långsiktig välfärdsutveckling (rotad i ökad "makt över") mot kortsiktig förtunning av en kär kollektiv identitet. Jag tror för övrigt att många svenskar implicit och intuitivt faktiskt gjort en sådan avvägning i EU- och EMU-omröstningarna.

Det är ett uppenbart faktum att många svenskar jublar över svenska stjärnors internationella framgångar även när dessa är rent personliga. Tydligt syns det inom idrott. Man jublar inte bara när stjärnorna representerar Sverige, utan också när de skördar internationella framgångar enbart som individer. Omvänt så är man vid internationella olyckor och katastrofer mycket mer intresserad av hur det har gått för eventuella svenskar än för andra. Detta är naturligtvis ett utslag av en kollektiv "svenskhet". Alltför många svenska EU-debattörer antingen hånar den (pro EU) eller tar den bara tyst för något orubbligt givet och positivt (anti EU). Men i dagens självreflektiva och marknadstänkande tider kan också fredliga nationsidentiteter ses som något positivt som kan prissättas och förhandlas kring. Jag tror att när den svenska ståndsriksdagen gick i graven så förtunnades den svenska adelns gemenskap, och jag tror att när Schweiz införde kvinnlig rösträtt så förtunnades landets manliga gemenskap en aning. Demokratien kan förmodligen inte öka sin inklusivitet utan att på kort sikt förtunna någon gemenskap. Nu i EU-tider är det inte ståndens och könens utan enskilda nationers gemenskap det gäller.

Inte bara en helt ny nationalstat Europa, utan också ett Europas Förenta Stater skulle radikalt förändra nationskänslan. Men i ingetdera fallet skulle den gamla gemenskapen behöva överges helt. Om demokratins nödvändiga gemenskapsdimension vore mera explicit diskuterad skulle det kanske vara betydligt lättare för ett land som Sverige att för överskådlig tid utan problem få behålla en mängd svenska saker "mellan snus och allemansrätt"; för att inte tala om en sak som står över dessa, språket. I en federal statsbildning kan naturligtvis hela sjok av "makt över"-frågor grundlagsmässigt tillskrivas de gamla nationerna.

I det ovanstående har jag helt bortsett från två problem som har med gemenskap att göra: demokratins paradox och demokratins minoritetsproblem. Problemen kan formuleras som frågor: "Kan en demokratisk majoritet p.g.a. sin gemenskap tillåtas avskaffa demokratien?" resp. "Kan en demokratisk majoritet p.g.a. sin gemenskap tillåtas förtrycka de andra hur mycket som helst, bara de senare har kvar sin mötes- och yttrandefrihet?"¹⁷ Minoritetsproblemet konkretiserade sig i övergången från kvalificerad till allmän rösträtt primärt som (delar av) överklassens rädsla inför modern demokrati. Idag konkretiserar det sig i Sverige primärt som (delar av) underklassens och landsbygdens rädsla inför Sveriges eventuella uppgående i en större demokrati. Kanske "det gamla Europa" har en gemenskap med hjälp av vilken de med helt demokratiska metoder kan köra över Sverige? Omvänt tycks i vissa delar av centraleuropa det finnas en rädsla för att de små länderna tillsammans kommer att få för mycket makt.

Varken demokratins paradox eller dess minoritetsproblem kan såvitt jag förstår ha någon allmän teoretisk lösning. Detta måste betonas. I varje etablerad demokrati vilar demokratien därför på ett moment av ömsesidig tillit mellan samhällets sub-gemenskaper. Enligt min mening borde EU-strategerna i Bryssel tänka lite mer på detta.

6. Avslutande kommentar

I dagens demokratiska retorik kan det ofta låta som om det demokratiska beslutsfattandet är ett värde som står över alla andra värden i samhället, men det är fel. Och egentligen vet alla

om det. I sig själv ger den demokratiska proceduren oss varken mat, kläder, tak över huvudet eller välfärd. Demokratin innehåller alltid ett balansproblem mellan hur mycket tid som bör tillfalla själva den demokratiska proceduren och hur mycket som bör gå till andra verksamheter. Mina påpekanden om demokrati som individualism i gemenskap gör ett annat precis lika oundvikligt balansproblem tydligt. Varje demokrati måste innehålla ett moment av individualism och ett av gemenskap, men någon allmän regel för hur stort respektive moment bör vara ser det inte ut att finnas. Varje demokratiutvidgning aktualiserar på något sätt detta balansproblem.¹⁸

Ingvar Johansson är professor i teoretisk filosofi vid Umeå universitet

Referenser

- Benn, S. I. och R. S. Peters, *Social Principles and the Democratic State*, George Allen & Unwin: London 1959.
- Bergström, Lars, "En tvivelaktig utopi", *Tidskrift för Politisk Filosofi* 2/1997, s. 33-41.
- Carleheden, Mikael, *Det andra moderna. Om Jürgen Habermas och den samhällsteoretiska diskursen*, Daidalos: Göteborg 1996.
- Eriksen, E. O. och J. Weigård, *Habermas politiska teori*, Studentlitteratur: Lund 2000.
- Halldenius, Lena, "Solidaritet eller icke-dominans", *Tidskrift för Politisk Filosofi* 1/2000, s. 31-42.
- Hemberg, Göran, "Demokratins ABC", i Nergårdh och Hemberg, *Demokratin är död. Leve demokratin!*, s. 44-54.
- Macpherson, C. B., *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford University Press: Oxford 1977.
- Mankell, Henning, "Demokrati som ceremoni", i Nergårdh och Hemberg, *Demokratin är död. Leve demokratin!*, s. 112-117.
- Mill, John Stuart, "Bort med valhemligheten", i Nergårdh och Hemberg, *Demokratin är död. Leve demokratin!*, s. 94-92.
- Naess, Arne, *Democracy, ideology and objectivity*, Oslo University Press: Oslo 1956.
- Nergårdh, C. och G. Hemberg, *Demokratin är död. Leve demokratin!*, Ordfront: Stockholm 1999.
- Nilsson, Per, *Naturen, vetenskapen och förnuftet. Upplysningens dialektik och det andra moderna*, Umeå Studies in Philosophy: Umeå 2001.
- Popper, Karl, *The Open Society and Its Enemies* vol. 1, Routledge & Kegan Paul: London 1966.
- Premfors, Rune, *Den starka demokratin*, Atlas: Stockholm 2000.
- Rawls, John, *Political Liberalism*, Columbia University Press: New York 1993.
- Ross, Alf, *Varför demokrati?*, Tiden: Stockholm 1967.
- Rothstein, Bo, *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, SNS Förlag: Stockholm 1994.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Om samhällsfördraget*, Natur och Kultur: Stockholm 1994.
- Schmandt, Henry J., *De politiska idéernas historia*, Bonniers: Stockholm 1965.
- Statens Offentliga Utredningar 2000:1, *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*.
- Tingsten, Herbert, *Demokratiens problem*, Aldus/Bonniers: Stockholm 1960.
- Tännsjö, Torbjörn, "Demokratin ifrågasatt", *Tidskrift för Politisk Filosofi* 1/1997, s. 24-37.
- Tännsjö, Torbjörn, "En tvivelaktig replik", *Tidskrift för Politisk Filosofi* 2/1997, s. 42-47.

Noter

¹ Fyra kommentarer till det demokratibegrepp jag använder. (1) Med demokrati i antik mening avser jag en Platonsk-Aristotelisk definition av demokrati: de fattiga styr över de rika (hur de fattiga kommer fram till sina beslut lämnas utanför definitionen). Om detta begrepp se Arne Naess, *Democracy, ideology and objectivity*, Oslo University Press: Oslo 1956, kap. 4.2 och 4.3. Märk att Perikles definierade termen på annat sätt. (2) Min distinktion mellan modern och antik demokrati sammanfaller inte med den som Torbjörn Tännsjö gör mellan västerländsk och klassisk demokrati och som tidigare diskuterats i den här tidskriften (*TPF*). Se Tännsjö, "Demokratin ifrågasatt", *TPF* 1/1997, s. 24-37, Lars Bergström, "En tvivelaktig utopi", *TPF* 2/1997, s. 33-41, och Tännsjö, "En tvivelaktig replik", *TPF* 2/1997, s. 42-47. (3) Rune Premfors skiljer i boken *Den starka*

demokratin, Atlas: Stockholm 2000, mellan tunn, snabb och stark demokrati. Det jag kallat modern demokrati ligger nära det han kallar tunn demokrati, men min tes är att också tunn demokrati med nödvändighet innehåller ett visst mått av gemenskap. (4) En analys av det mellan ca 1950 och 1990 använda östeuropeiska begreppet om "folkdemokrati" faller utanför ramarna för den här uppsatsen, men sägas kan att det i sin egen (felaktiga!) självförståelse försökte knyta an till det antika begreppet om demokrati.

² Demokratiutredningen (1997-2000), ledd av Bengt Göransson, skriver i sitt slutbetänkande *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet*: "Det är dock deltagardemokrati med deliberativa kvaliteter som vi kommer att argumentera för i det följande", Statens Offentliga Utredningar 2000:1, s. 23.

³ För översikter på svenska av Habermas filosofi se E. O. Eriksen och J. Weigård, *Habermas politiska teori*, Studentlitteratur: Lund 2000, Mikael Carleheden, *Det andra moderna. Om Jürgen Habermas och den samhällsteoretiska diskursen*, Daidalos: Göteborg 1996, Per Nilsson, *Naturen, vetenskapen och förnuftet. Upplysningens dialektik och det andra moderna*, Umeå Studies in Philosophy: Umeå 2001, kap. III och IV.

⁴ Vad är då solidaritet? I uppsatsen "Solidaritet eller icke-dominans" definierar Lena Halldenius solidaritet som "väl villig motivation gentemot andra, baserad på gruppidentifikation", *TPF* 1/2000, s. 32. Jag har inget att invända. Jag anser att tunn gemenskap kan finnas utan att personerna i sammanslutningen i fråga har "väl villig motivation" gentemot varandra.

⁵ För en liten berättelse om vad denna individualism innebar i det första parlamentsvalet i Moçambique 1994, se Henning Mankell, "Demokrati som ceremoni", i C. Nergårdh och G. Hemberg, *Demokratin är död. Leve demokratin!*, Ordfront: Stockholm 1999, s. 112-117.

⁶ Märkligt nog ser en filosof som John Stuart Mill inte detta. Se hans "Bort med valhemligheten" i C. Nergårdh och G. Hemberg, *Demokratin är död. Leve demokratin!*, Ordfront: Stockholm 1999, s. 94-92.

⁷ Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press: New York 1993, lecture IV. Det citerade uttrycket lyder på engelska "an overlapping consensus of reasonable comprehensive doctrines", a.a., s. 134. Jag följer i översättningen filosofisk praxis, men statsvetaren Bo Rothstein översätter "reasonable" med det i sammanhanget kanske lika riktiga "resonabel"; se hans *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*, SNS Förlag: Stockholm 1994, s. 142-147.

⁸ A.a., §§ 3 och 8.

⁹ Jean-Jacques Rousseau, *Om samhällsfördraget*, Natur och Kultur : Stockholm 1994, s. 119.

¹⁰ A.a., s. 32.

¹¹ Inom den kommunistiska traditionen levde implicit rousseaunismen vidare. Först med 1970-talets s.k. eurokommunism skedde här en liten förändring.

¹² Henry J. Schmandt, *De politiska idéernas historia*, Bonniers: Stockholm 1965, s. 340.

¹³ Skriften i fråga är *Thoughts on Parliamtary Reform* från 1859; hans *Representative Government* kom 1861. Jag baserar mig här på C. B. Macpherson, *The Life and Times of Liberal Democracy*, Oxford University Press: Oxford 1977. I kapitel II och III av denna bok ges en detaljerad redogörelse för Benthams, J. Mills och J. S. Mills varierande ställningstaganden till modern demokrati.

¹⁴ Göran Hemberg, "Demokratis ABC", i C. Nergårdh och G. Hemberg, *Demokratin är död. Leve demokratin!*, Ordfront: Stockholm 1999, s. 44-54 (citatet från s. 44-45).

¹⁵ Man måste skriva "normalt sett", därför att om valdeltagandet skulle sjunka till extremt låga siffror så skulle situationen för individualisten bli helt annorlunda. Då skulle en röst betyda något. Valdeltagandet i politiska demokratier torde aldrig kunna sjunka till noll.

¹⁶ *Västerbottens Folkblad*, 23/9 1999.

¹⁷ Om demokratins paradox se klassikern Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies* vol. 1, Routledge & Kegan Paul: London 1966 (5:e uppl.), s. 123-125 (speciellt fotnot 4); om minoritetsproblemet se t.ex. S. I. Benn och R. S. Peters, *Social Principles and the Democratic State*, George Allen & Unwin: London 1959, s. 347-355.

¹⁸ Jag vill tacka Per Nilsson för behjälpliga kommentarer.